

УДК 94(477.8)(092)"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203990

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57212151942&zone=>

Марія ЯРУШАК

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Ярушак, М. (2020). Репресований освітянин Федір Вишиваний (1890–1951): за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 218–239. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203990>.

РЕПРЕСОВАНИЙ ОСВІТЯНИН ФЕДІР ВИШИВАНИЙ (1890–1951): ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Анотація. Мета статті – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованого радянськими органами держбезпеки українського педагога Федора Вишиваного. *Методологія дослідження* ґрунтується на біографічному та просопграфічному підходах, принципах історизму,

© Микола Галів, Марія Ярушак, 2020

системності, науковості. Автори застосовували загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-типологічний, історико-системний, документальної евристики) методи. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше на основі невідомих та маловідомих архівних документів системно і цілісно розкрито біографію Федора Хомовича Вишиваного (1890–1951). **Висновки.** Життєвий шлях Федора Вишиваного можна поділити на декілька етапів: 1) 1890–1914 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Львівській академічній гімназії та Львівському університеті; 2) 1914–1920 рр. – педагогічна та військова діяльність у роки Першої світової війни і наступних військових конфліктів, участь у формаціях Українських січових стрільців та Українській Галицькій армії; 3) 1920–1931 рр. – науково-педагогічна та організаційна праця у системі педагогічної освіти радянської України; 4) 1931–1934 рр. – перебування у радянських виправно-трудовах таборах за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності; 5) 1934–1946 рр. – біфуркаційний період, пов'язаний з намаганням облаштуватися на теренах Північнокавказького краю Росії, колаборантською працею в умовах нацистської окупації у місцевих органах управління, поверненням на малу батьківщину у с. Ліщин на Дрогобиччині, спробою пристосуватися до умов нової радянської дійсності шляхом поновлення на учительській роботі; 6) 1946–1951 рр. – репресування органами МДБ та перебування в ув'язненні у сталінських таборах. Безумовно, Ф. Вишиваний був талановитим педагогом, професійним учителем, перспективним науковцем. На жаль, він, як і багато тисяч представників української інтелігенції, став жертвою радянської репресивно-каральної системи.

Ключові слова: Федір Вишиваний; Анастасія Вишивана; радянські репресії; архівно-кримінальна справа.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultslist&authorId=57212151942&zone=>

Mariia YARUSHAK

PhD (Education), Associate Professor, Department of the General Pedagogy and Preschool Education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivana Franka Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (m.yarushak@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1639-0579>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1966927/mariia-yarushak/>

To cite this article: Haliv, M., & Yarushak, M. (2020). Represovanyi osvitiyanyn Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): za materialamy arkhivno-kryminalnoi spravy [The repressed educator Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): on the materials of the archival-criminal case]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 218–239. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203990> [in Ukrainian].

**THE REPRESSED EDUCATOR
FEDIR VYSHYVANYI (1890–1951): ON THE MATERIALS
OF THE ARCHIVAL-CRIMINAL CASE**

Summary. *The purpose of the article is to reveal the biography of the repressed Ukrainian teacher Fedir Vyshyvanyi based on the materials of the archival-criminal case. The methodology of the research is based on biographical and prosopographic approaches, the principles of historicism, systematicity and scientific method. The authors used general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-typological, historical-systemic, documentary heuristics) methods. The scientific novelty is that for the first time the biography of Fedir Homovych Vyshyvanyi (1890–1951) was systematically and comprehensively disclosed on the basis of unknown and little-known archival documents. Conclusions.* The life path of Fedir Vyshyvanyi can be divided into several stages: 1) 1890–1914 – childhood and adolescence, education at Lviv Academic Gymnasium and Lviv University; 2) 1914–1920 – pedagogical and military activity in the years of the World War I and subsequent military conflicts, participation in the formations of the Ukrainian Sich Riflemen and the Ukrainian Galician Army; 3) 1920–1931 – scientific-pedagogical and organizational work in the system of pedagogical education of

Soviet Ukraine; 4) 1931–1934 – stay in Soviet concentration camps on charges of counter-revolutionary activity; 5) 1934–1946 – the bifurcation period associated with the attempt to settle in the territory of the North Caucasus region of Russia, the collaborative work under Nazi occupation in the local government, the return to the small homeland in the village of Lishchyn in Drohobych district, an attempt to adapt to the conditions of the new Soviet reality through renewal in teaching; 6) 1946–1951 – repression by the MGB authorities and imprisonment in Stalin camps. Certainly, F. Vyshyvanyi was a talented teacher, professional teacher, promising scientist. Unfortunately, he fell victim to the Soviet repressive and punitive system, like many thousands of representatives of the Ukrainian intelligentsia.

Keywords: Fedir Vyshyvanyi; Anastasia Vyshyvana; Soviet repression; archival-criminal case.

Постановка проблеми. Дослідження репресивної діяльності радянських властей в західноукраїнському регіоні впродовж перших післявоєнних років потребує з'ясування соціальних та просопографічних аспектів проблеми. Оскільки одним із ключових об'єктів радянських репресій на зазначених теренах стала освітянська інтелігенція, тож вагомого значення набуває розкриття біографій усіх її представників, які зазнали переслідувань, були заарештовані, засуджені, депортовані сталінським режимом. Без перебільшення, виняткову роль при цьому має опрацювання архівно-кримінальних справ репресованих педагогів, серед яких помітне місце займає Федір Вишиваний.

Аналіз основних досліджень. Біографія Федора Вишиваного наразі не була предметом спеціальних наукових досліджень. Винятком є стаття М. Головка, який показав внесок Ф. Вишиваного у розвиток дидактики фізики у 1920-х рр. (Головка, 2011). Деякі факти з життя зазначеного педагога розкрив В. Мороз, окреслюючи діяльність члена ОУН Григорія Гамкала, котрий був зятем Ф. Вишиваного (Мороз, 2011). Епізодично про досліджувану особистість згадав М. Лазарович, розкриваючи культурно-освітню діяльність Українських січових стрільців під час Першої світової війни (Лазарович, 2005). З огляду на відсутність цілісного біографічного нариса про Ф. Вишиваного, вважаємо необхідним заповнити цю історіографічну лакуну, спершись на матеріали його архівно-кримінальної справи, яка зберігається в Архіві Управління

Служби безпеки України у Львівській області. Вона містить традиційний для такого типу архівних справ набір документів: постанови на арешт і обрання запобіжного заходу, ордер на арешт і обшук, анкета заарештованого, акт обшуку, протоколи допитів, протокол закінчення слідства, обвинувальний висновок, протокол судового засідання, вирок Воєнного трибуналу тощо.

Мета статті – на основі матеріалів архівно-кримінальної справи розкрити біографію репресованого радянськими органами держбезпеки українського педагога Федора Вишиваного.

Виклад основного матеріалу. Федір Хомович Вишиваний народився 1890 р. у с. Ліщин Бібрського повіту Королівства Галичини та Лодомерії. Його батько, Хома Іванович, був середньомаєтним селянином і, на жаль, доволі рано помер (1894). Мати Анастасія (з роду Походжай) залишилася з трьома дітьми: найстаршим Федором, молодшими Миколою (1892 р.н.) та Степаном (1894 р.н.). До слова, Микола Вишиваний згодом став юристом, у 1914 р. був мобілізований до австро-угорської армії, воював в Українській Галицькій армії, де командував артилерійською батареєю (ще до 1 січня 1919 р. був підвищений до рангу поручника (Микитюк, 1960, с. 305). Він загинув у боях із польськими військами під Тернополем (1919) Степан Вишиваний жив у рідному селі, однак помер 1915 р. від туберкульозу (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15–16). Через декілька років після смерті чоловіка Анастасія Вишивана вийшла заміж за місцевого селянина Юрія Тихого (приблизно 1867 р.н.). Від другого шлюбу мала також трьох дітей: Анну (приблизно 1898 р.н., померла в 1917 р.), Василя (приблизно 1901 р.н.) та Йосипа (1903 р.н.). Останні мешкали в рідному селі усе своє життя (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 16).

У 1902 р. Федір Вишиваний закінчив чотирикласну народну школу в с. Ліщин, а відтак подався до Львова, де вступив на навчання до Академічної гімназії (Головко, 2011). Упродовж 1910–1914 рр. він здобував освіту на фізико-математичному відділенні філософського факультету Львівського університету. Майже рік після завершення навчання Федір Хомович працював в приватній українській гімназії у м. Долина (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 19). Приблизно у той час окреслилися й політичні погляди Ф. Вишиваного: навчаючись в університеті, він вступив до радикальної партії (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63).

В умовах Першої світової війни (наприкінці 1915 р.) Федір Хомович був мобілізований до австро-угорської армії, де пройшов п'ятимісячний стройовий вишкіл (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 19–20). Відтак брав активну участь в культурно-освітній діяльності Українських січових стрільців, викладав фізику та математику в «етапній гімназії» для січових стрільців у місцях їх постою (м. Миколаїв над Дністром), а у 1916–1917 рр. також працював учителем початкової двокласної школи с. Литовеж Володимир-Волинського повіту, яку сам організував (Лазарович, 2005, с. 234–235, 336–337, 400; Головка, 2011). Щоправда, з огляду на помилку у спогадах М. Угрин-Безгрішного, який у 1935 р. писав про стрілецьку «етапну гімназію», сучасний дослідник М. Лазарович назвав Ф. Вишиваного випускником Чернівецького університету (Лазарович, 2005, с. 235, 400).

Розпад Австро-Угорської монархії та поява Західноукраїнської народної республіки започаткували новий етап життя Федора Вишиваного. На початку українсько-польської війни він перебував на лікуванні у м. Ярослав. На той час почали формуватися підрозділи польських військ, тож Федору Хомовичу довелося швидко вирушити на терени Східної Галичини, де одразу потрапив до лав Української галицької армії (далі – УГА), котра щойно почала формуватися, та взяв участь у боях за захоплені поляками Львів. Попри все, через хворобу він змушений був виїхати на лікування додому у с. Ліщин (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 20). На жаль, матері уже не застав – вона померла 1915 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15). Пробувши у рідному селі два-три місяці, Федір Хомович знову вирушив до УГА, де отримав призначення на посаду «командира при формуванні військового обозу» у Ходорові. Останній в основному формувався за рахунок майна розформованих і роззброєних частин австро-угорської армії, які прямували зі сходу додому, а також експропрійованого майна польських поміщицьких маєтків (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 20–21). З огляду на нечіткі відомості, залишається невідомою армійська посада Ф. Вишиваного в УГА. Зрозуміло, що обозом усієї армії він не командував (ці функції виконували М. Николайчук, В. Федорович, М. Дячишин, О. Волошук (Кузьма, 1930, с. 8–9; Микитюк, 1958, с. 268–269). Найбільш ймовірно, він виконував певні функції при організаційно-матеріальному

відділі Начальної Команди УГА, яка з кінця січня до 23 травня 1919 р. розміщувалася у Ходорові (Микитюк, 1958, с. 75, 414).

Після вимушеного відступу УГА з терен ЗУНР улітку 1919 р., Ф. Вишиваний перейшов на терени Української народної республіки. 26 липня 1919 р. диктатор ЗУНР Є. Петрушевич підписав розпорядження, яким з 1 серпня надав звання четаря хорунжому Федору Вишиваному, що служив при Начальній Команді УГА (Микитюк, 1960, с. 330). Про наявність у нього звання четаря згодом сам Федір Хомович зізнався під час допитів слідчим МДБ (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 41). З обозом УГА він перебував у селі Станіславчик біля Жмеринки. Зрештою, на початку 1920 р. УГА здалася в полон Червоній армії. Ф. Вишиваний передав свій обоз більшовикам саме в Станіславчику й був відправлений до Жмеринки, де очолив збірний пункт Червоної Української галицької армії (далі – ЧУГА). Вочевидь тут він потрапив під вплив комуністичної пропаганди, бо, за його зізнанням, вступив до ВКП(б) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63) (насправді, ця партія у 1918–1925 рр. мала назву Російська комуністична партія (більшовиків) – РКП(б)). У складі ЧУГА Ф. Вишиваний перебув п'ять місяців.

У середині 1920 р. на початковому етапі радянсько-польської війни більшовицькі війська захопили Східну Галичину. Галицький революційний комітет (Галревком) на чолі з В. Затонським планував наприкінці серпня 1920 р. організувати загальногалицький з'їзд рад (Верига, 1986, с. 67). Ф. Вишиваний, як один з працівників відділу народної освіти Галревкому (Головко, 2011), мав стати одним із учасників цього з'їзду, який, однак, не відбувся. Тож незабаром Федора Хомича було відправлено до Харкова у розпорядження Народного комісаріату освіти (Наркомос) Української СРР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 21).

Ще у Жмеринці Федір Хомич познайомився зі своєю майбутньою дружиною Наталією Савівною Фесак, 1892 р.н., яка працювала медсестрою у місцевому шпиталі. Уся родина Наталії Фесак (брат Іван, сестри Марія та Галина) походила з с. Шабельники Золотоноського повіту на Полтавщині (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 17–18). Деякий час подружжя мешкало в Києві, а відтак восени 1920 р. переїхало до Харкова, де Ф. Вишиваний працював у системі Наркомосу. Перші вісім місяців він був

інспектором оргінструкторського відділу Наркомосу, займаючись організацією відділів народної освіти і шкіл. З жовтня 1920 р. Федір Хомович працював вчителем педагогічної школи імені Г. Сковороди у Харкові, з березня 1921 р. – завідувачем цієї школи, яку за дорученням Наркомосу реорганізував у трирічні педагогічні курси, а останні – у педагогічний технікум. Цей заклад Ф. Вишиваний очолював до 1929 р. Декілька місяців у 1921 р. він керував ще й підвідділом соціально-економічної освіти відділу народної освіти Харківської губернії (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 21–22; Головка, 2011).

З січня 1924 р. Федір Хомич працював за сумісництвом на посаді асистента кафедри фізики факультету соціального виховання Харківського інституту народної освіти (ІНО) (до його перетворення в Інститут соціального виховання у 1930 р.) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 22–23). У 1928/29 н.р. Педагогічний технікум ім. Г. Сковороди, яким керував Ф. Вишиваний, було приєднано до Харківського ІНО на правах «відділення молодшого концентру» (Бакіров, 2006, с. 125). Відзначимо, що ректором Харківського ІНО тривалий час був Мирослав Гаврилів, котрий у 1920 р. очолював відділ народної освіти Галревкому (Верига, 1986, с. 97, 104). Водночас Федір Хомович як сумісник у 1925–1931 рр. керував кафедрою математики на курсах партійних працівників у Харкові (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23).

Саме на цей період життя і діяльності Ф. Вишиваного припадає початок наукової праці на ниві дидактики фізики. Ще 1924 р. він переклав українською мовою підручник «Початкова фізика» О. Цінгера, який доопрацював і доповнив новими методичними матеріалами. У 1927 р. видав підручник для вчителів і учнів «Фізика першого концентру трудшколи», уклав програму-конспект для самоосвіти учителів фізики у додатку до газети «Народний учитель». Публікувався у педагогічних часописах «Шлях освіти», «Радянська освіта», «Дитячий рух» (Головка, 2011).

Родинне життя Ф. Вишиваного протікало в Харкові. 1924 р. в сім'ї народилася донька Анастасія, 1929 р. – син Володимир (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 17). Деякий час Федір Хомич вважався іноземним громадянином, лише 1928 р. подав документи на отримання радянського громадянства (Головка, 2011). Водночас не брав участі в партійному житті. З цього приводу пізніше

зізнавався: вважав себе таким, що «механічно» вибув з лав компартії, бо «вважав себе недостатньо підготовленим, а тому й розірвав зв'язок з комуністичною партією» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 63зв).

На межі 1920–1930-х рр. радянська репресивно-каральна система набрала значних обертів. Розпочалися переслідування представників української інтелігенції, щодо яких фабрикувалися справи про приналежність до «контрреволюційних організацій». В цих умовах Ф. Вишиваний також потрапив під підозру і приблизно у 1928–1929 рр. дав згоду «секретно співпрацювати» з органами радянської влади (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 47зв). Проте роль сексота не врятувала його від репресій: 1931 р. Федір Хомович був заарештований і звинувачений у приналежності до Української військової організації (далі – УВО).

Насправді ж головною провиною Ф. Вишиваного була його діяльність у кооперативному видавництві «Рух» (діяло у 1921–1933 рр.), головне завдання якого полягало у виданні творів української літератури винятково українською мовою. Відомо, що у видавництві вийшли повні зібрання художніх творів В. Винниченка, І. Франка, Б. Грінченка. Значне місце відводилося п'єсам Л. Старицької-Черняхівської та І. Карпенка-Карого (Васьківська, 2016, с. 40). Якщо у 1922 р. «Рух» видав три назви книг загальним накладом 9 тис. примірників, то у 1923 р. – 19 назв (645 тис. прим.), а протягом 1924–1925 рр. – 36 назв (213 тис. прим.) (Молоткіна, 2012, с. 130). У видавничій сфері цей кооператив успішно конкурував з Держвидавом, але до початку 1930-х рр. державним органам вдалося взяти його під свій контроль (Костик, 2004, с. 280). За свідченням Ф. Вишиваного, керівником видавництва був Лизанівський. Водночас діяла рада видавництва, яка складалася приблизно з 10 осіб і обирала правління з трьох осіб. Федір Хомович входив до складу цього видавництва (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 30–31). Припускаємо, що він був одним з пайовиків і, можливо, редакторів. Не виключено, що входив до складу ради кооперативу.

Відзначимо, що редактором і членом правління видавництва «Рух» був Іван Лизанівський, який, до слова, одночасно з Ф. Вишиваним навчався у Львівському університеті та впродовж 1910–1912 рр. був секретарем Івана Франка. Пізніше став членом Україн-

ської партії соціалістів-революціонерів, входив до складу Центральної Ради (1917–1918), Комітету охорони УНР та став членом уряду Б. Мартоса (1919) (Подоляка, 2018, с. 125, 127). Можливо, саме І. Лизанівський залучив Ф. Вишиваного до праці у видавництві. Згідно зі спогадами Федора Хомича, більша частина членів видавництва були заарештовані 1931 р. як учасники «контрреволюційної націоналістичної організації УВО». Серед був і він сам.

У процесі слідства, як згадував Федір Хомич, саме І. Лизанівський під час очної ставки дав покази проти нього як учасника УВО (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 31). Зауважимо, що самого І. Лизанівського було заарештовано у ніч з 1 на 2 березня 1931 р. і обвинувачено у приналежності до «Українського національного центру» («УНЦ») (Подоляка, 2018, с. 128, 130). Проте, Ф. Вишиваний, очевидно, не проходив по сумнозвісній справі «УНЦ». Річ у тім, що свідчення проти Ф. Вишиваного як учасника УВО дав ще й заарештований харківський журналіст Всеволод Дністренко (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 31). А останній, як відомо, під тиском радянських спецорганів дав фальшиві свідчення про приналежність до УВО навіть члена КПЗУ і Комінтерну Павла Ладана (Рубльов, 2010, с. 784).

Відтак за приналежність до УВО та проведення «контрреволюційної націоналістичної роботи» Ф. Вишиваний у Харкові був засуджений до трьох років виправно-трудових таборів (ВТТ). Покарання відбував у Краснопищерських виправно-трудових таборах до 1934 р. Звертався до Наркомату внутрішніх справ у Москві про перегляд справи. Зрештою, при звільненні з ВТТ отримав дозвільний документ на право проживання на всій території СРСР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23, 32).

Після звільнення Ф. Вишиваний повернувся до Харкова. Деякий час працював на різних роботах, згодом отримав посаду викладача фізики в Харківському інституті електрифікації і механізації сільського господарства. Попрацювавши нетривалий час, перейшов на посаду наукового секретаря «Всеукраїнської станції шовководства» (насправді – Української дослідної станції шовківництва, яка з 1933 р. діяла на базі Мереф'янського шовкоградгоспу під Харковом (Бородай, 2009, с. 46)). У другій половині 1935 р. Ф. Вишиваний виїхав на терени Північнокавказького краю Росії (з 1937 р. – Орджонекідзський, з 1943 р. – Ставро-

польський край) до Кисловодська, де приблизно місяць працював на метеорологічній станції. Незабаром Управлінням метеорологічної служби Північнокавказького краю його було скеровано на посаду завідувача метеорологічної станції у с. Дивне Апанасенківського району. Водночас працював за сумісництвом учителем фізики в місцевій середній школі. З початком 1936/37 н. р. перейшов працювати в школу на посаду вчителя фізики та математики на постійній основі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 23–24, 73зв). До нашого часу дійшла службова характеристика Ф. Вишиваного, підписана директором Дивненської середньої школи 10 травня 1936 р. У ній відзначалося, що Федір Хомич добре знає курс фізики і математики, має гарні організаторські здібності, уроки в старших класах забезпечує приладами, які переважно виготовляє сам, методично підготовлений для викладання в середній школі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

У 1938 р. Ф. Вишиваний подав прохання на переведення до міста Невинномиськ, де, відтак, працював учителем фізики середньої школи ім. С. Кірова (директор – Йосип Ясинський, виходець з Холмщини) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 24, 27, 73зв). З початком Другої світової війни і включенням західно-українських земель до складу УРСР, Федір Хомович зробив спробу виїхати з сім'єю на батьківщину, отримавши на це дозвіл. Готуючись до виїзду, його дружина Наталія з сином Володимиром поїхали до родичів у с. Південне поблизу Харкова. Ф. Вишиваний залишився в Невинномиську з донькою Анастасією, яка складала іспити в середній школі. У червні 1941 р. почалася німецько-радянська війна, тож дружина залишилася на Харківщині, а Федір Хомович на Північному Кавказі, продовжуючи працювати в школі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 26–27).

Улітку 1942 р. німецькі війська увійшли до Невинномиська. Учителі школи, серед них і Ф. Вишиваний, зробили спробу евакуюватися, проте через відсутність транспортних засобів, повернулися до міста. У період окупації йому довелося залишити педагогічну діяльність. Як знавцю німецької мови, Ф. Вишиваному запропонували посаду перекладача у воєнній комендатурі Невинномиська, яку очолював капітан Вольф. Учитель погодився і впродовж серпня-вересня 1942 р. перекладав для місцевого населення розпорядження властей, а для коменданта – різноманітні

звернення, прохання і скарги місцевих мешканців (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 24–25, 33, 39).

У жовтні 1942 р. Ф. Вишиваного було призначено шефом (старостою) Невинномиського району. На цій посаді він організував місцеві органи влади в районному центрі та сільській місцевості. При районному управлінні створив відділи: сільсько-господарський, фінансовий, народної освіти, охорони здоров'я та ін. Йому підпорядковувався бургомістр Невинномиська (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 33зв–34). Шеф району доручав старостам сіл збирати хліб та інші продукти, накладав на мешканців різні грошові штрафи за невиконання вказівок чи розпоряджень німецьких окупаційних властей. Наприкінці 1942 р. Ф. Вишиваний провів у Невинномиську зібрання селян, на якому оголошено рішення німецьких окупаційних властей щодо розпуску колгоспів та подальше землекористування. При цьому місцевим духовенством проведено молебень. Районна поліція також підпорядковувалася шефові району, тож Ф. Вишиваний брав участь у деяких поліційних нарадах, затверджував заяви і асигнування, щомісячно приймав рапорти від начальника поліції щодо виконаної роботи. Відзначимо, що шеф району був озброєний наганом (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 48зв–49).

До архівно-кримінальної справи Ф. Вишиваного у 1946 р. було долучено декілька оригіналів і копій його наказів на посаді шефа Невинномиського району, 16–17 та 24 жовтня 1942 р. В одному з них він зобов'язував бургомістра і старост тричі на місяць повідомляти в Управління шефа району про кількість народжень, шлюбів і смертей. В іншому – регламентував ціни на продукти харчування в районі та місті. Ще одне розпорядження встановлювало штрафи на несплачені податки домовласниками, ремісниками-кустарями, підприємствами (0,1–0,2 % від суми заборгованого податку за кожен день протермінування). На кожному з цих документів стояв підпис Ф. Вишиваного та печатка шефа району (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

Уже в січні 1943 р. німецькі війська розпочали відступ з Північного Кавказу, тож Ф. Вишиваному терміново довелось евакуюватися. Разом з донькою він гужовим транспортом виїхав до Кривого Рогу, а звідти – до Києва (березень 1943 р.), де мешкала сестра його дружини Марія Фесак. Залишивши у неї доньку,

Федір Хомич поїхав на Харківщину до с. Південне, щоб побачитися з дружиною і сином та забрати їх з собою. Однак дружина відмовилася їхати з чоловіком (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 34, 39, 89зв). Згодом донька Анастасія пояснювала це тим, що батьки між собою не ладнали, сперечалися (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 106зв, 121).

Деякий час Ф. Вишиваний залишався в Харкові (червень-серпень 1943 р.). Тут він зустрів своїх давніх знайомих, з якими працював у системі Наркомосу 1920-х рр.: професора Михайла Міщенка, доцента Івана Крилова. З їх допомогою він влаштувався працювати заступником завідувача міського відділу народної освіти з господарської частини, одночасно завідував курсами німецької мови, які були організовані міським відділом народної освіти (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 27, 49зв–50). Зауважимо, що обербургомістр Харкова Олександр Семененко називав проф. М. Міщенка, який у 1941 р. очолював осередок Червоного Хреста у Харкові, «одним з кращих наших людей» (Семененко, 1977, с. 102). Улітку 1943 р. М. Міщенко керував відділом освіти Харківської міської управи (Скоробагатів, 2004, с. 308), а згодом виїхав на Захід і став одним з найвідоміших українських психоневрологів (Ганіткевич, 1996). Під час перебування в Харкові Ф. Вишиваний познайомився і з юристом Володимиром Доленком, який мав значний вплив у Харківській міській управі. Федір Хомович припускав приналежність В. Доленка до ОУН (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 50). Насправді ж В. Доленко був активним учасником української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., у 1930 р. його було засуджено на процесі «Спілки визволення України» (Семенко, 1975, с. 29), а в 1941 р. він був присутнім на зібраннях прибулих до Харкова представників ОУН(м) на чолі з Б. Коником, однак членом цієї організації не став, хоч і вирізнявся націоналістичними поглядами (Скоробагатів, 1999, с. 83).

З огляду на наступ радянських військ, Ф. Вишиваний змушений був виїхати з Харкова. Він подався до Києва, звідки, забравши з собою доньку, поїхав до Львова, а потім до рідного села Ліщин, куди прибув наприкінці серпня або на початку вересня 1943 р. Зупинився у свого брата Василя Тихого. У грудні 1943 р. Федір Хомович організував дві групи учнів загальною чисель-

ністю 21 особа, яких готував для вступу до середньої школи, і так працював до приходу Червоної армії у липні 1944 р. Відтак поїхав до райцентру Нові Стрелища, де формувалися органи радянської влади, й отримав призначення на посаду завідувача навчальної частини Новострелищанської середньої школи (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 28, 81зв). Припускаємо, що офіційне повернення Федора Хомовича на педагогічну роботу в радянському шкільництві відбулося 20 серпня 1944 р., оскільки саме цим днем датована його автобіографія, котру, вочевидь, він подав до відділу кадрів. У ній, звісно, не було жодного слова про працю в структурах німецької окупаційної адміністрації у Невинномиську та Харкові (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації).

Через три місяці Ф. Вишиваного призначили директором Новострелищанської середньої школи. Приблизно рік він працював на цій посаді, однак 5 грудня 1945 р. його було переведено на посаду директора середньої школи в Жидачеві. А вже 17 квітня 1946 р. Федора Хомича призначено інспектором Дрогобицького обласного відділу освіти (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 28). Безумовно, таке стрімке зростання Ф. Вишиваного пояснюється його професійністю і досвідом, а також відсутністю на теренах післявоєнної Дрогобиччини достатньої кількості підготовлених фахівців-педагогів. Проте на посаді інспектора Ф. Вишиваний працював менше місяця, бо вже 14 травня його було затримано радянськими органами держбезпеки у Дрогобичі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 15).

На той час Ф. Вишиваний перебував у всесоюзному розшуку як пособник німецьких окупантів (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, без пагінації). Проте найбільш імовірно його затримання, а відтак арешт були пов'язані з діяльністю доньки Анастасії, яку затримали у Жидачеві також 14 травня 1946 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 72). Річ у тім, що А. Вишивана, мешкаючи з батьком у с. Ліщин, на початку 1944 р. вступила до ОУН. До визвольного руху вона долучилася завдяки Ірині Козак, доньці місцевого священника о. Михайла (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 35, 87). Відомо, що І. Козак-«Лада» працювала в структурах Українського Червоного Хреста під керівництвом К. Зарицької (Ішук & Марчук, 2011, с. 55). Відтак у травні-червні 1944 р. А. Вишивана-«Калина» (згодом – «Синичка») була скерована на

двомісячні медичні курси, а звідти до шпиталю УПА, який, щоправда, незабаром був розгромлений німцями. У липні 1944 р. А. Вишивана вийшла заміж за Григорія Гамкала-«Майського» – організаційного референта проводу Городоцької (Львівської) округи ОУН (за іншими свідченнями – референта пропаганди, господарчого референта того ж проводу). Вінчання відбулося у розташуванні сотні УПА (у лісі неподалік с. Городище Королівське Ходорівського району Дрогобицької області) за присутності провідника Львівської округи Василя Костика-«Дніпрового» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 18, 36, 41, 59–60, 114; Мороз, 2011). Перебуваючи на нелегальному становищі, мешкаючи у батька, його родичів та родичів чоловіка, Анастасія у червні 1945 р. народила сина Ярослава (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 104зв–105).

Як зізнавалася А. Вишивана, батько не схвалював її участь у підпіллі ОУН (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 81зв). Попри це, він усіляко допомагав доньці, зокрема намагався посприяти їй вступити до Львівського медичного інституту (вересень 1944 р.), здобути легальні документи (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 45зв, 85, 87зв). Коли в Анастасії народився син, Федір Хомович вирішив відправити доньку з онуком до сестри своєї дружини Марії Фесак, яка мешкала у Києві. Однак потрібен був паспорт на інше ім'я, тож для його виготовлення він дав доньці 2 000 крб. Анастасія ж через довірену людину передала кошти своїй тітці М. Фесак, яка зуміла роздобути для племінниці паспорт на ім'я Марії Андріївни Наталич та особисто привезти його до Жидачева у грудні 1945 р. (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 53зв, 55–55зв).

Двічі Ф. Вишиваний спілкувався зі своїм зятем, підпільником Г. Гамкалом. Уперше вони зустрілися наприкінці 1944 р. у с. Ліщин, куди свого чоловіка привела Анастасія для знайомства з батьком. Удруге – в серпні 1945 р. у Городищі Королівському (родинному селі Г. Гамкала), куди Ф. Вишиваний прийшов побачитися з донькою та новонародженим онуком (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 36–37зв, 41–41зв, 58). Ще восени 1943 р. Федір Хомович мав зустріч з окружним провідником ОУН Василем Костиком-«Дніпровим», який доводився йому далеким родичем. Вони спілкувалися про життя в СРСР (колгоспи, утиски інтелігенції), а також боротьбу ОУН за українську державність (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 56–58).

Відзначимо, що з перших місяців відновлення радянської влади на Дрогобиччині, Ф. Вишиваний потрапив у сферу уваги більшовицьких спецорганів. У січні 1945 р. його викликали на допит до Управління НКДБ Дрогобицької області. Внаслідок цього Федір Хомич дав згоду на «секретну співпрацю» з НКДБ й отримав псевдонім «Гоцулов» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 52). Удруге в житті ставши сексотом, він все ж не виказав чекістам українських підпільників, з якими спілкувався.

Після затримання Ф. Вишиваний залишався під вартою, а 3 червня 1946 р. заступник начальника 2-го відділення 2-го відділу УМДБ Дрогобицької області капітан Шатров підписав постанову на арешт затриманого та постанову про обрання запобіжного заходу, а саме тримання під вартою. 6 червня було видано ордер на арешт Ф. Вишиваного та його доньки (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 3–5). До слова, до нього додавалася анкета арештованого, в якій зберігся словесний портрет Федора Хомича: зріст 165–170 см, фігура середня, підняті плечі, коротка шия, темнорусяве з сивиною волосся, голубі очі, кругле обличчя, високе чоло, прямі брови, малий ніс і рот, тонкі губи і вуха (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 7).

Упродовж 14 травня – 13 вересня 1946 р. Ф. Вишиваного допитували 15 разів, причому інколи тричі на день. Перші чотири допити провів уже згаданий капітан Шатров, який, до того ж, здійснив обшук тимчасового помешкання Ф. Вишиваного у Дрогобичі (вул. Міцкевича, 10) (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 8). Згодом його допитував слідчий слідчого відділу Дрогобицького УМДБ молодший лейтенант Бердак, який 15 червня 1946 р. офіційно висунув Федорові Хомичу обвинувачення у злочинах за ст. 54-1а та 54-11 КК УРСР (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 42). Відтак останні шість допитів у серпні-вересні 1946 р. провів старший слідчий слідчого відділу УМДБ Дрогобицької області лейтенант Жміль. 19 вересня 1946 р. він влаштував Ф. Вишиваному очну ставку з його донькою Анастасією, оскільки в їхніх показах були деякі розбіжності (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 128–129). Важливо, що під час допитів Федір Хомич підтвердив свою ворожість до радянської влади, зокрема, з огляду на проведення національної політики (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 41зв). А під час допиту 13 червня 1946 р. він заявив: «Ні, членом ОУН

я не є, але боротьбу українських націоналістів вважаю правильною, бо за моїми поглядами це є справедливо, тому що я вважаю, що українське населення західних областей немає ніяких своїх прав» (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 40зв).

19 вересня 1946 р. слідство у справі Ф. Вишиваного та його доньки було закінчене. Обвинувальний висновок, складений 27 вересня 1946 р., передбачав обвинувачення за ст. 54-1а і 54-11 КК УРСР. У ньому, зокрема, йшлося, що Ф. Вишиваний протягом 1920-х рр. як член УВО у вишах Харкова проводив серед студентів націоналістичну діяльність, через видавництво «Рух» видавав контрреволюційну націоналістичну літературу. У роки війни працював на німців, а 1943 р. у Харкові встановив зв'язок з українськими націоналістами В. Доленком, М. Міщенком та О. Поповим і разом з ними проводив націоналістичну діяльність. У с. Ліщин встановив зв'язок із провідником В. Костиком-«Дніпровим», а потім Г. Гамкалом-«Майським», з якими регулярно зустрічався. Виховував свою доньку Анастасію у націоналістичному дусі, передав її в ОУН і видав заміж за Г. Гамкала, з яким зустрічався регулярно вдома і надавав йому матеріальну допомогу. У грудні 1945 р. через свою доньку передав для ОУН 2 000 крб. для купівлі їй паспорта на чуже ім'я. Будучи агентом УМДБ Дрогобицької області, приховував свій зв'язок з провідниками ОУН, тому займався дворушництвом (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 141–142). Відзначимо, що свідками у справі Ф. Вишиваного виступили мешканці Невинномиська О. Малаппуро та О. Шаповалов, засвідчивши деякі факти його діяльності на посаді шефа району у часі німецької окупації (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 124–127).

Судове засідання Воєнного трибуналу військ МВС Українського округу у справі Федора та Анастасії Вишиваних відбулося 29 жовтня 1946 р. Обоє визнали себе винними. Однак Федір Хомович зазначив, що не був членом ОУН і просив трибунал виявити поблажливість до його доньки (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 152–154зв). Вирок трибуналу, по-суті, повторював обвинувальний вирок та передбачав покарання: 20 років каторжних робіт для Ф. Вишиваного і 10 років ВТТ для Анастасії, а також позбавлення їх обох прав на 5 років та конфіскація майна (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 155–159). Проте 3 листопада 1946 р.

Федір Хомич написав заяву до Воєнного трибуналу, вказавши на необґрунтованість деяких положень присуду. Він заперечував ведення націоналістичної роботи серед студентів до 1931 р., зрештою, відзначивши, що за цю «провину» уже раз був засуджений. Визнаючи свою працю на німців, стверджував, що місцевому населенню не визначав ніяких робіт на користь окупантів, до Німеччини людей не посилав, штрафи призначалися через суд, й ці кошти надходили до фінансового відділу району, а не німцям, старост і службовців установ призначав за бажанням населення, а не за вимогою окупантів. Далі Ф. Вишиваний запевняв, що гроші для виготовлення фальшивого паспорта доньки він не передав ОУН, доньку ніколи не виховував в націоналістичному дусі, й, врешті, не підтримував сталих зв'язків із членами ОУН В. Костиком та Г. Гамкалом, а зустрічі з ними мали родинний характер. Відтак просив зменшити покарання, особливо доньці, яка була вдруге вагітною (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 162–163зв). Воєнний трибунал 5 грудня 1946 р. розглянув скаргу Ф. Вишиваного, проте залишив вирок в силі (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 164–164зв).

Життя Федора Хомича обірвалося у радянських таборах 27 жовтня 1951 р. А. Вишивана вийшла на волю у 1956 р. Її сина Ярослава виховувала бабуся Наталія Фесак-Вишивана (Мороз, 2011; Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 167). У квітні 1955 р. справа Ф. Вишиваного переглядалася Управлінням Міністерства юстиції в Дрогобицькій області. Було з'ясовано, що суд неправильно застосував до Ф. Вишиваного ст. 54-11 КК УРСР, бо його належність до ОУН не доведена. Проте міру покарання все ж визнано відповідною (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 170зв). А. Вишивану реабілітували у 1995 р. Наступного року Львівський обласний суд, з огляду на подання прокуратури, розглянув справу Ф. Вишиваного та визнав необґрунтованість його засудження за ст. 54-11. Обвинувачення за ст. 54-1а суд перекваліфікував на ст. 53-3 КК УРСР і постановив вважати Ф. Вишиваного засудженим до 4 років 11 місяців і 28 днів (Архів УСБУ ЛО, спр. 38108, арк. 183–183зв).

Висновки. Життєвий шлях Федора Вишиваного можна поділити на декілька етапів: 1) 1890–1914 рр. – дитинство та юність, здобуття освіти у Львівському університеті; 2) 1914–1920 рр. –

педагогічна та військова діяльність у роки Першої світової війни та наступних військових конфліктів; 3) 1920–1931 рр. – науково-педагогічна праця у системі педагогічної освіти радянської України; 4) 1931–1934 рр. – перебування у радянських ВТТ за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності; 5) 1934–1946 рр. – біфуркаційний період, пов'язаний з намаганням облаштуватися на теренах Північного Кавказу, працею в умовах нацистської окупації, поверненням на малу батьківщину і спробою пристосуватися до умов нової радянської дійсності; 6) 1946–1951 рр. – перебування в ув'язненні в сталінських таборах. Безумовно, Ф. Вишиваний був талановитим педагогом, професійним учителем, перспективним науковцем. На жаль, він, як і багато тисяч представників української інтелігенції, став жертвою радянської репресивно-каральної системи.

Джерела та література

- Архів УСБУ ЛО – Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області.
- Бакіров, В.С.** (2006). Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна: віхи історії. *Краєзнавство, 1–4*, 121–125.
- Бородай, І.** (2009). З історії становлення та розвитку шовківництва в Україні. *Сумська старовина, 26–27*, 42–48.
- Васьківська, О.** (2016). Книговидавнича діяльність в УСРР у 1926 р.: тенденції та особливості розвитку. *Вісник Книжкової палати України, 2*, 38–43.
- Верига, В.** (1986). *Галицька Соціалістична Советська Республіка 1920 р. (Перша большевицька окупація Галичини)*. Нью-Йорк – Торонто – Париж – Мельбурн.
- Ганіткевич, Я.В.** (1996). Михайло Міщенко – видатний український психоневролог (До 100-річчя від дня народження). *Acta Medica Leopoliensia, 2* (3–4), 124–128.
- Головко, М.В.** (2011). Невідомі імена в історії вітчизняної методичної думки: внесок Федора Вишиваного у розвиток дидактики фізики. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 89*, 46–49. Чернігів. Взято з http://lib.iitta.gov.ua/107261/1/golov_2011.pdf.
- Ищук, О., & Марчук, І.** (2011). *Брати Бусли. Життя за Україну*. Торонто – Львів: Літопис УПА.

- Костик, Є.** (2004). Діяльність кооперативно-приватних видавництв в умовах радянської цензури 1920-х рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 11, 274–298.
- Кузьма, О.** (1930). Обозництво УГА. *Літопис Червоної Калини*, 7–8, 8–9.
- Лазарович, М.** (2005). *Легіон українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба*. Тернопіль: Джура.
- Микитюк, Д.** (Ред.). (1958). *Українська Галицька Армія: матеріали до історії* (Т. 1). Вінніпег.
- Микитюк, Д.** (Ред.). (1960). *Українська Галицька Армія: матеріали до історії* (Т. 2). Вінніпег.
- Молоткіна, В.** (2012). Видавнича діяльність приватних видавництв в УСРР у 20-ті рр. ХХ ст. *Схід*, 2 (116), 130–133.
- Мороз, В.** (2011, 25 липня). Під псевдонімом «Майський». *Новий Час*. Взято з <https://www.newtime.lviv.ua/index.php/newtime-osobustosti-kt/614-2011-07-25-13-29-54>.
- Подольяк, Н.** (2018). Розстріляний за професійну діяльність: редактор і видавець Іван Лизанівський у громадсько-політичному і видавничому русі. *Український інформаційний простір*, 2, 122–132.
- Рубльов, О.** (2010). «КПУ є моєю партією і її політика є моєю політикою...»: сторінки біографії Павла Ладана (1892–1933). *Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія* (с. 774–786). Київ.
- Семененко, О.** (1977). *Харків, Харків...* Вид. 2-е. Б.м.: Сучасність.
- Семенко, Ю.** (1975). *Пам'яті В.А. Доленка*. Мюнхен.
- Скоробагатів, А.** (1999). ОУН у Харкові за часів окупації (1941–1943 рр.). *Український історичний журнал*, 6, 81–89.
- Скоробагатів, А.** (2004). *Харків у часи німецької окупації (1941–1943)*. Харків: «Прапор».

References

- Arkhir USBU LO** – Arkhir Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv Oblast] [in Ukrainian].
- Bakirov, V.S.** (2006). Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V.N. Karazina: vikhy istorii [V.N. Kapazin Kharkiv National University: milestones of history]. *Kraieznavstvo – Local lore*, 1–4, 121–125 [in Ukrainian].
- Borodai, I.** (2009). Z istorii stanovlennia ta rozvytku shovkivnytstva v Ukraini [From history of development of the mulberry production in Ukraine]. *Sumska starovyna – Sumy antiquity*, 26–27, 42–48 [in Ukrainian].

- Vaskivska, O.** (2016). Knyhovydavnycha diialnist v USRR u 1926 r.: tendentsii ta osoblyvosti rozvytku [Book publishing in the USSR in 1926: trends and features of development]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty Ukrainy – Bulletin of the Book Chamber of Ukraine*, 2, 38–43 [in Ukrainian].
- Veryha, V.** (1986). *Halytska Sotsialistychna Sovietska Respublika 1920 r. (Persha bolshevytska okupatsiia Halychyny) [Galician Socialist Soviet Republic 1920 (First Bolshevik occupation of Galicia)]*. Niu-York – Toronto – Paryzh – Melburn [in Ukrainian].
- Hanitkevych, Ya.V.** (1996). Mykhailo Mishchenko – vydatnyi ukrainskyi psykhonevrolog (Do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Mykhailo Mishchenko is a prominent Ukrainian psychoneurologist (to the 100th anniversary of his birth)]. *Acta Medica Leopoliensia*, 2 (3–4), 124–128 [in Ukrainian].
- Holovko, M.V.** (2011). Nevidomi imena v istorii vitchyznianoї metodychnoi dumky: vnesok Fedora Vyshyvanoho u rozvytok dydaktyky fizyky [Unknown names in the history of national methodological thought: the contribution of Teodor Vyshyvanyi in the development of didactics of physics]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Pedahohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, 89, 46–49. Chernihiv. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/107261/1/golov_2011.pdf [in Ukrainian].
- Ishchuk, O., & Marchuk, I.** (2011). *Braty Busly. Zhyttia za Ukrainu [The Busl's brothers. Life for Ukraine]*. Toronto – Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Kostyk, Ye.** (2004). Diialnist kooperatyvno-pryvatnykh vydavnytstv v umovakh radianskoї tsenzury 1920-kh rr. [The activities of cooperative-private publishing houses under Soviet censorship in the 1920s]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches*, 11, 274–298 [in Ukrainian].
- Kuzma, O.** (1930). Oboznytstvo UHA [The UHA's wagon train]. *Litopys Chervonoї Kalyny – Chronicle of the Red Viburnum*, 7–8, 8–9 [in Ukrainian].
- Lazarovych, M.** (2005). *Lehion ukrainskykh sichovykh striltsiv: formuvannia, ideia, borotba [Legion of Ukrainian Sich Shooters: Formation, Idea, Fight]*. Ternopil: Dzhura [in Ukrainian].
- Mykytiuk, D.** (Ed.). (1958). *Ukrainska Halytska Armiia: materialy do istorii [Ukrainian Galician Army: history materials]*. (Vol. 1). Vinnipeh [in Ukrainian].

- Mykytiuk, D.** (Ed.). (1960). *Ukrainska Halytska Armiia: materialy do istorii* [Ukrainian Galician Army: history materials]. (Vol. 2). Vinnipeh [in Ukrainian].
- Molotkina, V.** (2012). Vydavnycha diialnist pryvatnykh vydavnytstv v USSR u 20-ti rr. XX st. [Publishing activities of private publishing houses in the Ukrainian SSR in the 1920's]. *Skhid – East*, 2 (116), 130–133 [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (2011, July 25). Pid psevdonomom «Maiskyi» [Pseudonym «Maiskyi»]. *Novyi Chas – New Time*. Retrieved from <https://www.newtime.lviv.ua/index.php/newtime-osobustosti-kt/614-2011-07-25-13-29-54> [in Ukrainian].
- Podoliaka, N.** (2018). Rozstriliani za profesiinu diialnist: redaktor i vydavets Ivan Lyzaniivskyi u hromadsko-politychnomu i vydavnychomu rusi [Shot for professional activity: Editor and publisher Ivan Lizanovsky in public-political and publishing movement]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir – Ukrainian information space*, 2, 122–132 [in Ukrainian].
- Rublov, O.** (2010). «KPU ye moieiu partiieiu i yei polityka ye moieiu politykoiu...»: storinky biohrafii Pavla Ladana (1892–1933) [«The CPU is my party and its politics is my politics...»: the pages of Paul Ladan's biography (1892–1933)]. *Ukraina kriz viky: zbirnyk naukovykh prats na poshanu akademika NAN Ukrainy profesora Valerii Smoliiia – Ukraine through the ages: a collection of scientific works in honor of Academician of the NAS of Ukraine Professor Valery Smoliy* (pp. 774–786). Kyiv [in Ukrainian].
- Semenenko, O.** (1977). *Kharkiv, Kharkiv... [Kharkiv, Kharkiv...]* (2 ed.). N.p.: Suchasnist [in Ukrainian].
- Semenko, Yu.** (1975). *Pamiaty V.A. Dolenka [In memory of V.A. Dolenko]*. Miunkhen [in Ukrainian].
- Skorobahatov, A.** (1999). OUN u Kharkovi za chasiv okupatsii (1941–1943 rr.) [OUN in Kharkov during the occupation (1941–1943)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, 6, 81–89 [in Ukrainian].
- Skorobahatov, A.** (2004). *Kharkiv u chasy nimetskoï okupatsii (1941–1943) [Kharkiv during the German occupation (1941–1943)]*. Kharkiv: «Prapor» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 06.03.2020 р.